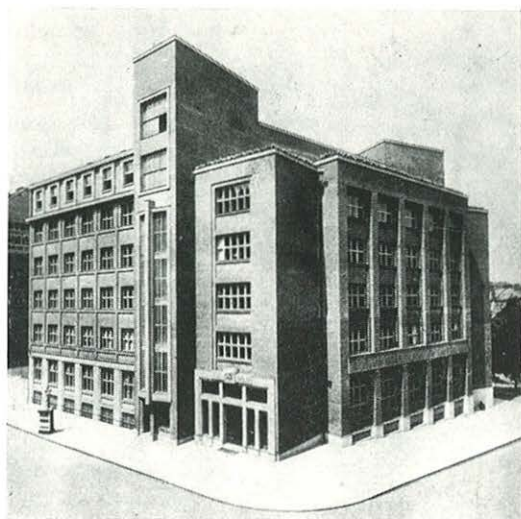

Hledání slohu města a staveb v Praze 20. století jako zdroj nových trvalých hodnot

*Bývalý ústav zemědělské osvěty
na Vinohradech —
arch. Josef Gočár, 1926
(reprodukce D. Uldrychová)*

Hledání slohu, nového a původního nejen v teorii, ale uvědoměle i v praxi, je pozoruhodným všeobecným jevem od počátku 20. stol. Dnes již dovedeme přehlédnout, že tento jev nebyl bez předchůdců a že byl také jednou z výslednic závažných proměn, způsobených lavinovitým rozvíjením technického a vědeckého pokroku od konce 18. a počátku 19. století.

Jsme si vědomi, že tento souvislý a neodolatelný přetvářející pohyb trvá dodnes, že zachvacuje a bude ještě dlouho zachvacovat nejrůznější oblasti společenské a územní, než se bude moci uklidnit v podobě obrozeného životního řádu. Dnes se částečně můžeme orientovat ve vývoji podivuhodného přelomu, zatímco se dříve některé neprozkoumané fáze jevily jako strhující smršť, sopečné nadzvednutí půdy.

V jednotlivých zemích Evropy a Ameriky vyvolávalo přitom zrání obdobných podmínek obdobné postoje i bez vzájemného spojení. Je zbytečné uvažovat o prvenství. Nastala všeobecná plnost času. Také vcelku rovnoměrné rozložení talentů vysvětluje, že se všude objevily samostatné počátky.

Všude ovšem také pohnaly vývoj i cizí vlivy a těžiště hnutí se posouvalo ze země do země. Zabarvovaly je samozřejmě i zvláštní vnitřní okolnosti nebo je násobila výlučnost mládí či dovršená národní a sociální revoluce.

Praha jako centrum českých zemí i jako jedno ze starých, i když ne z nejstarších evropských center s bohatou kulturní tradicí a intenzivním hospodářským rozvojem, se účastnila nového hnutí živě od samého počátku a občas se ujímala i iniciativy a nejen přebírala, ale inspirovala jako ostatně od počátku své historie. Nebylo také jejím údělem jen dokončování, dotvořování cizích podnětů, jak se někdy s oblibou tvrdívá. Nesmí

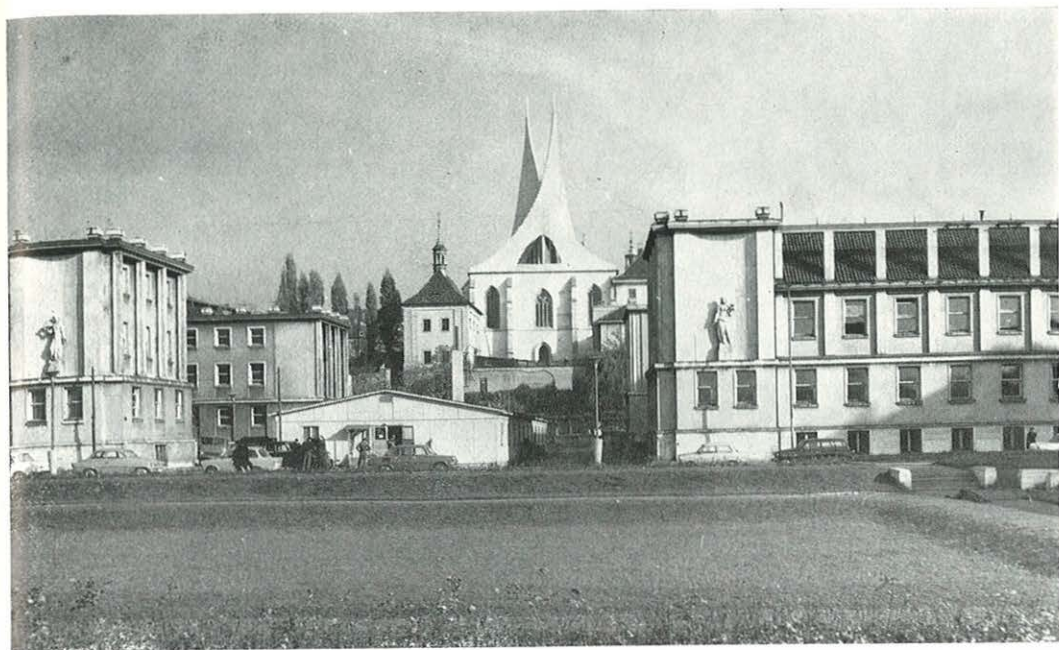
Portál bílého Všeobecného penzijního ústavu na Engelsově nábřeží — arch. Jan Kotěra a Josef Zásche, 1912—1913 (snímek Štencův archiv)

mást použitá mezinárodní architektonická či výtvarná řeč. Má většinou svoje domácí nářečí a nechýbí ani samostatlé pokusy.

Ostatně která kultura má svůj samostatný výtvarný jazyk? Dá se říci, že i tak výrazný gotický sloh transformoval antické podněty, takže neušel ani vlivům historismu a eklekticismu. Přitom antika, která dala podnět románskému a gotickému slohu, je daleko nápadnějším eklekticismem, takže se nepůvodnost v organismu gotiky vlastně násobí.

Nikdo však nemůže zneuznat volnou skladebnost římských řádů, která se tak podstatně odlišuje od řecké až ztrnulé vázanosti. Je však řecký sloh zcela samostatný? Nebyla jeho ideálem 2500 let starší Sakkara a prvky staré mezopotámské kultury? A není ve vyvážení, vylehčení a poetizaci sakkarského či řeckého slohu něco věčného, tj. ztělesnění všeplatného zákona, ve kterém vyvrholí každý důsledný slohový vývoj za použití jakýchkoliv materiálů, konstrukce a výrazových prostředků? Snad tyto souvislosti ukazují, že jakýmsi mezinárodním a nadčasovým výrazovým elementům nelze ani při největší samostatnosti uniknout, jako nelze uniknout souvislosti celé skutečnosti u jednotlivých národů.

V období, kterým se zabýváme, není též zanedbatelný podíl českých architektů, praktiků a teoretiků, uměleckých historiků a estetiků na systémovém přístupu k teorii

*Ministerské budovy pod Emauzy, arch. Bohumil Hypšman, 1924—1929
(snímek J. Janatková)*

slohu. Je to v české kultuře něco nového, nebo je to projev další etapy kulturního zrání, kterým postupně procházejí všechny národy? Přesnou systematičnost někteří české povaze upírají, jakoby nebylo mimořádného zájmu Čechů o filozofii ve středověku, dosud nedoceněného filozofického a pedagogického systému Jana Ámose Komenského, jehož strukturálnost je zcela ojedinělá, jakoby nebylo mimořádných systematických výkonů Dobrovského, Palackého a dalších a jakoby nebylo organizačního smyslu a vlivu českých politiků apod.

Vraťme se nyní ke sledování převratného dění v české, pražské i světové architektuře. V rámci celkových přeměn vyústilo napětí velmi obdobně jako v architektuře, ale o 50 let dříve, v oblasti výtvarných umění vystoupením Courbetovým ve znamení oproštění a s typickým soustředěním na určitou část výrazu, které se stalo znakem všech pozdějších i protichůdných výbojů. V architektuře nastala obdoba o 50 let později secese s jejím zdůrazněním účelu a hospodárnosti a s jejím racionálnějším využíváním a ztvárňováním nových materiálů, zejména železového betonu. Zaujatě, až fanaticky se začalo usilovat o překonání historismu a o novost a soudobost. Nový vývoj odsouval mohutnou, dlouho shromažďovanou silou všechny překážky.

Rozporný, z nezvyklých úkolů bezradný eklekticismus z konce 19. stol., promíšený racionalismem či protofunkcionalismem neúprosně nastupujícími novými konstrukci,

Rodinná vila na Ořechovce — arch. Jaroslav Vondrák, 1923 (snímek Z. Helfert)

Obchodní dům Prior, dříve Ara v ulici 28. října — arch. J. Kohn, 1931 (reprodukce D. Uldrychová)

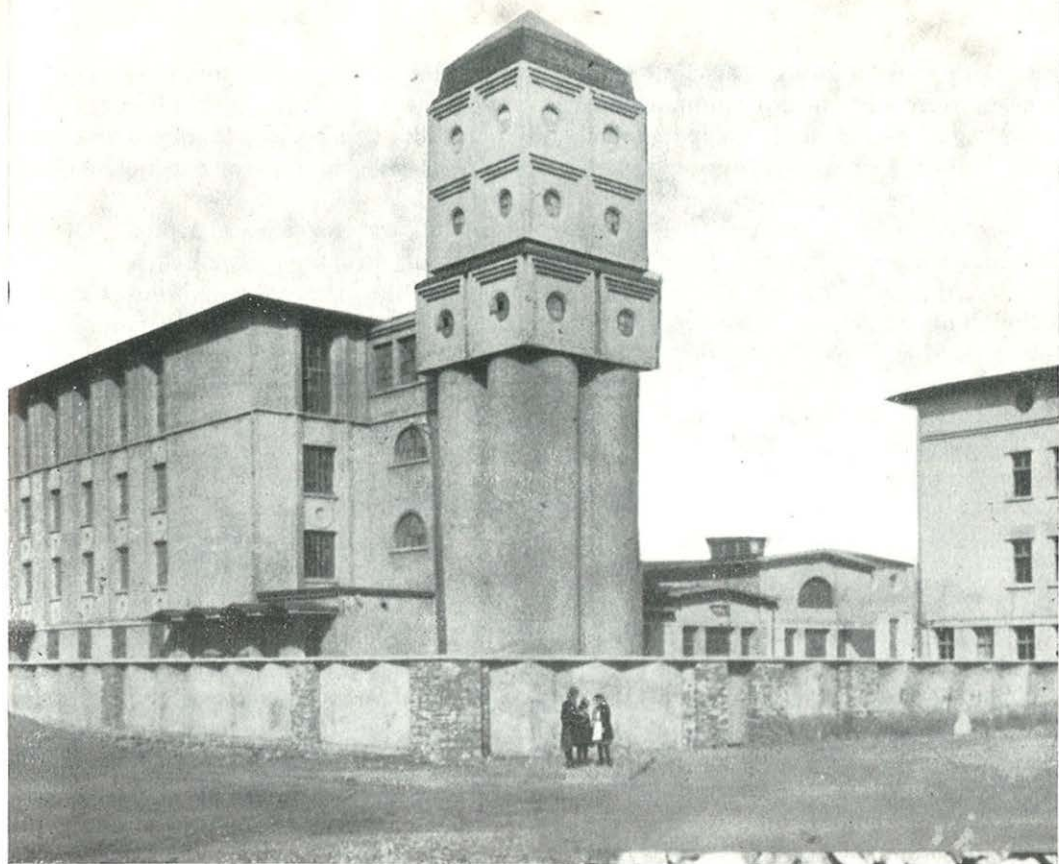
vystřídaly ve známém průběhu neméně rozporná secese, neméně rozporný kubismus, expresionismus, purismus, vědecký a poetický konstruktivismus, funkcionalismus a další obměny, doprovázené samozřejmě setrvačnými snahami odpůrců a nevěrců či jinověrců z různých vývojových fází.

Počáteční vůdčí hesla vyjádřil lapidárně v r. 1895 vídeňský architekt Otto Wagner, navazující přímo a podle své víry i důsledněji na Sempera. Podle svého pojetí kladl ze tří hlavních složek stavby a její formy — účelu, konstrukce a materiálu — na první místo účel. Z nových účelů se snažil vyvodit nové konstrukce a nové tvary. V době tvarového plýtvání žádá hospodárnost, jednoduchost. Zahazuje se tím proces, který se už nezastaví.

Výzbroj secese proti eklekticismu, její určité nedůslednosti a nedomyšlenosti se však nakonec obrátí proti ní samé. Její změny se stávají následovníkům neznatelné. Oprošťování tvaru neúprosně pokračuje zprvu citově určeným geometrismem, pak za podpory výrobně zjednodušené konstrukce a nakonec s důmyslným funkčním zdůvodňováním. Vypjaté ovzduší snah po novosti, vyhraněné osobnosti tvůrců i nedostatky teorie zapříčiňují jednostranná tvrzení a proklamace, které se v tak útočné a kusé podobě a nakonec někdy až neuvědomělém sebepopírání nevyskytovaly ani u předchůdců, ani u pozdějších, již poučenějších následovníků, pokud je opět nevystřídal nápor nových romantiků, částečně též jako zcela protichůdné vyrovnávání dřívějších stanovisek.

Jak by bylo potřebí provést důkladný rozbor všech stránek architektury pro budoucí novou a tentokrát už o vědecký přístup usilující syntézu. V této dialektice názorů a často na základě trpce získaných zkušeností rostly pomalu nové soubornější koncepty a vzrůstalo uspořádanější i teoretické vědomí, nakonec ochotné znova se zamýšlet i nad staršími postupy, ve kterých s údivem často poznávalo obtížně vydobyté „nové“ poznatky. Dvacáté století si tím podává přes zdánlivě zcela odlišné novátorství ruce s univerzalismem antiky a renesance a zároveň s každým elementárním, od nuly počínajícím slohotvorným úsilím. V této široké a daleké perspektivě se jeví všechny dosavadní pozoruhodné tvarové, konstrukční a dispoziční výboje jako rozběhy a pokusy, ne jako vreholící jistota a dokonaný vývoj. Zvláštního významu nabývá vedle nich teoretické úsilí, úsilí o přiměřené využití vědy pro potřeby architektury, zejména vědomé úsilí o vyjasnění zásad architektonického konceptu a další proniknutí do přediva podmínek, kritérií slohu včetně všech i zdánlivě podružných stránek. Nejde o nic více a o nic méně než o další exaktní vyjasnění jeho pojmu a sestavení podkladů pro budoucí exaktnější projektovou činnost.

Sloh se začíná chápat šířeji, více jako komplexní soubor, souvztažná harmonická skladba obecných znaků, prvků, než jako zvláštní odlišná modifikace jejich vzájemných poměrů. Tzv. architektonické slohy, určité formové soustavy, ustupují obecnému a s celým lidstvem postupně zrajícímu slohovému pojetí, které se snaží najít pro každou potřebu a v každém čase co nejpřirozenější výraz za všech nejrozličnějších podmínek. Důraz na obecné pojetí vede k prohloubení poznání širších, úplnějších souvislostí a k nalézání obecnějších kategorií, než k jakým se propracovali dřívější architekti. Snad právě kusé, parciální východisko vyvolává přes všechnu pracnost tak vášnivou touhu odhalit strukturu života, skutečnosti v její celistvosti a bránit se tak případným dalším výkyvům, způsobeným neúplností konceptů. Tyto snahy o překonání každé parciálnosti,

Mlýny v Hostivaři — arch. Bohumil Hypšman, 1919—1921 (reprodukce D. Uldrychová)

projevující se ostatně ve všech oblastech života a usilující o integraci člověka s celým jeho okolím včetně živočichů, rostlin, společnosti, kosmického prostoru, neomezených rozměrů času a také zanedbaných rozměrů našeho nitra, vreholí nakonec požadavkem budování jednotného systému komplexní teorie architektury. Pociťuje se potřeba uvést všechny poznatky o „faktorech“ určujících skladbu a výraz architektonického díla na společného jmenovatele.

Architekti — teoretikové tak bezděčně narážejí na starý problém filozofie a všech dílčích věd, všech druhů klasifikací od přírodovědných až po psychologické, sociologické a politické. Je přitom paradoxní, že obor, považovaný vždy za zaostávající, stává se v tomto případě průkopníkem nebo alespoň předchůdcem obdobného vývoje v rozvinutém komplexu moderních věd.

Architektury, smýkané všeobsáhlostí jejich oboru, která se projevila v plném světle zejména pod tlaky požadavků nebývale zkomplikované civilizace, znepokojovaly tyto otázky téměř od prvních okamžiků nového přerodu, zatímco ve vědách vládli ještě

empirický pozitivismus. Důsledné domyšlení problematiky vede k tomu, že jde o vytvoření obecného interdisciplinárního informačního systému na základě vztažnosti a analogií. Pro srovnání si připomeňme, že kybernetika vznikla a začala tyto problémy řešit v období druhé světové války a že přibližně v téže době začal rozvíjet obecnou teorii systému Ludwig von Bertalanffy.

Uvedené slohové problematice věnovali veliké úsilí architekti Karel Honzík, Oldřich Stefan, Otakar Novotný, Jiří Kroha, Václav Mencl, Emanuel Hruška, Karel Janů a mnozí další. Zajímavou soustavu vytvořil též stavební inženýr prof. Miloš Vaněček. Z jiných oborů přispěli teorii architektury nejpríměji estetikové Karel Teige, Jan Mukařovský a Mirko Novák. Otázkami přírodního prostředí se zabýval průkopnický architekt Ladislav Žák. Na širší základně pokračuje v tomto teoretickém úsilí Ústav teorie a dějin umění Čsl. akademie věd a Výzkumný ústav výstavby a architektury v Praze. Všechna tato úsilí zajímavým způsobem konvergují navzájem a s teoretickými přístupy i v jiných oborech. Jejich porovnání a vyhodnocení může přinést praxi užitečné pomůcky. Pro naznačení rozdílů od starších kategorizací připomeňme si za všechny pokusy alespoň jeden z nejvyzrálejších názorů o slohu z knihy Karla Honzíka *Co je to životní sloh* (1958):

„Životní sloh je soustava vzájemně vztažných forem, jimiž se projevuje život lidské společnosti v určité historické situaci... Představuje-li životní sloh souhrn všech životních forem, pak tu jde o formy jednání vztahů, vědomí a věcného prostředí.“

Téměř u všech architektů-teoretiků je teoretická práce spojena s tvůrčí praxí, takže se teoretické závěry projevovaly bezprostředně v konceptech urbanistických i jednotlivých staveb, nebo je alespoň ovlivňovaly a naopak zkušenosti s realizací se ihned promítaly do teorie.

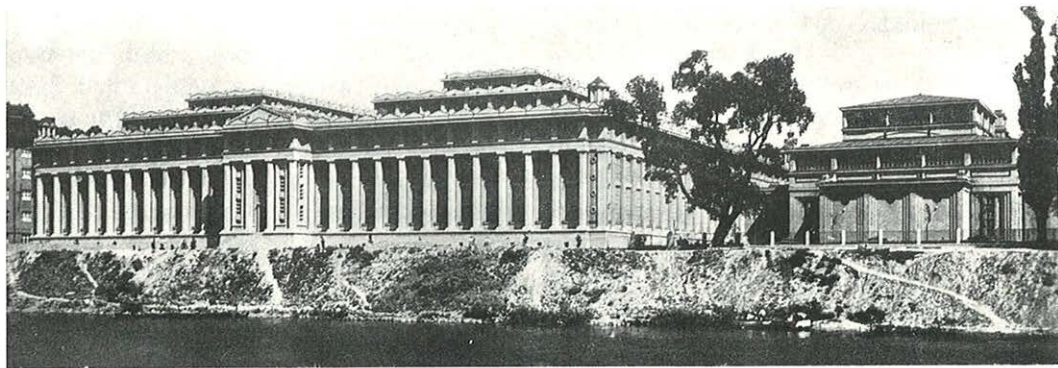
Konkrétní hledání slohu v urbanistickém zvládnutí Prahy se projevuje v daném období od nedomyšlených pokusů o úpravy a asanace starých čtvrtí na počátku století přes střízlivou práci Státní regulační komise, soutěže na sektory, zastavovací plán z r. 1929 a přes různé radikální pokusy vyřešit rekonstrukci města výškovými budovami až ke zklidněným, ukázněným směrům plánům z období po druhé světové válce. Těm již přes všechny dílčí nedostatky, omyly i nezaviněné nezdary nelze upřít velkorysost a snahu o promyšlený nenásilný řád všech městských komponent, faktorů přírodních, zastavění Starého i Nového města, dopravy a sítí a usilovné hledání racionálního vymezení celku Prahy v její aglomeraci a širších souvislostech. V tomto plánovitém přerodu obrovského města před našimi zraky se odráží též pokrok a dalekosáhlé rozšíření výsledků slohové teorie. Závěry, které se zdály dříve sporné, jsou již v myslích zažity a staly se samozřejmými. Názory na obyvatelnost města, ochranu zeleně a kulturních hodnot se promítají do každodenní praxe a pomáhají držet potřebným přetlakem v živém odolném napětí křehkou a vratkou ochrannou blánu kolem buněk města. Rozbory determinanty okysličily mozky k daleko komplexnějším výkonům. A kromě toho nastala hlubší specializace, dělba práce. Projektanti místo dřívější improvizace se mohou též opírat o vědecky podložené rozbory. Postupně se vytváří informační soustava pro kontinuální úpravy směrného plánu.

Poněkud odlišněji, dramatičtěji šel vývoj jednotlivých staveb. Formové hledání ze začátku století vystřídal oprostění konstruktivismu a funkcionalismu, aby bylo na-

Kostel Srdce Páně na náměstí Jiřího — arch. Josip Plečnik, 1928—1932 (snímek J. Janatková)

Čistící stanice v Podoli — arch. Antonín Engel, 1929 (reprodukce D. Uldrychová)

rušeno po druhé světové válce novým historismem období nesprávně chápaného socialistického realismu, doprovázeným počátečními nezdary typizace, industrializace a v důsledku toho i poklesem kvality. V dispozici i některých jiných rysech se sice projevila racionalizace požadovaná teorií, projekční ústavy se mohly lépe vybavit specialisty, ale syntéza s formou se nepodařila. Nástup k nápravě nastal teprve v závěru období. Plné dotvoření obytných domů v souladu s podmínkami našeho prostředí je však věci ještě dalšího vývoje.

Popsané jevy přinášejí více jistoty a spolehlivosti do projekční praxe a zároveň postupný růst vytvářených hodnot. Blíží se doba, kdy nové, obohacené, doslova žijící současné organismy budou nesporně lepší provozně i esteticky, než mnohé staré chráněné objekty z minulosti i z období hledání. Tím dojde k nové krizi památkové péče, kterou se podařilo vyřešit mimo jiné též zásluhou růstu uvědomění na základě již značně rozšířených závěrů teorie prostředí. Pochopila se i pokroková úloha tzv. památkové péče, která chránila životní, estetické a také jinak cenné prostředí proti násilnému rozkotání, které často ovlivňovala také nedokonalá teorie architektury a nedokonalá poučenost širší veřejnosti. Upřílišněné ochrannářské stanovisko by ohrozilo přirozenou výměnu objektů ve městě, které se donedávna neustále přestavovaly, téměř na způsob mobilního města. Jak vyjít z tohoto dilematu? Snad pomohou hlavně architekti tím, že do budoucna bude jejich ctižádostí spíše přispět ke slohu měnlivosti staveb než si vytvořit kamenný pomník na dlouhou dobu. Paradoxně se měnlivost může stát největším přínosem soudobého přerodu, jeho největší trvalou hodnotou. Svým dílem jistě prospějí také pracovníci památkové péče. V tom je součástí jejich nesmírně náročné, obětavé práce, jejich hledání slohu.